

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 20 (33)

Суми – 2020

**SECTION 8
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY;
CRIMINAL ENFORCEMENT LAW**

**СЕКЦІЯ 8
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i20.p102>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ

*Бондаренко Ольга Сергіївна,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри кримінально-правових
дисциплін та судочинства,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

Стаття присвячена кримінальній відповідальності за вчинення домашнього насильства в Україні. Протягом значного періоду часу, у багатьох культурах і за різних політичних режимів сім'я вважалась основою суспільства. Пріоритетне значення сім'ї закріплено як у міжнародних нормативно-правових актах, так й у Основному Законі України. Однак, на превеликий жаль іноді сім'я стає не атрибутом безпеки та спокою, а навпаки – сварок, конфліктів, а подекуди і насильства. Невтішними є і статистичні дані соціологічних досліджень: майже 70% жінок зазнають різноманітних форм сімейного насильства, 35% неповнолітніх систематично потерпають від жорстоких форм батьківського виховання.

З огляду на кричущу соціальну необхідність криміналізації домашнього насильства, а також в умовах ратифікації Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби з цими явищами, до кримінального закону України було внесено нову статтю 126-1 «Домашнє насильство».

Автор аналізує кримінальну відповідальність за домашнє насильство крізь призму складу цього злочину. Так встановлено, що основним безпосереднім об'єктом злочину «Домашнє насильство» є здоров'я особи. Додатковим факультативним об'єктом можуть бути честь особи, її психічна недоторканість, тощо. Об'єктивна сторона домашнього насильства може мати три форми вираження: фізичне, психологічне та економічне насильство. Суб'єкт злочину – спеціальний – член подружжя чи колишнього подружжя або інша особа, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Робиться висновок, що існуюча конструкція цього складу злочину в цілому не суперечить чинному законодавству, проте потребує корегувань, які здатні покращити як сприйняття самої правової норми, так і процес її реалізації.

Ключові слова: домашнє насильство, види домашнього насильства, фізичне насильство, економічне насильство, психологічне насильство, кваліфікація домашнього насильства, потерпілий від домашнього насильства.

Bondarenko O.S. Criminal liability for domestic violence in Ukraine. The article deals with

criminal liability for domestic violence in Ukraine. For a considerable period of time, in many cultures and in different political regimes, the family has been considered the foundation of society. The priority of the family is enshrined in both international legal acts and the Basic Law of Ukraine. However, unfortunately, sometimes the family does not become an attribute of security and peace, but rather an attribute of quarrels, conflicts, and sometimes even of violence. Sociological surveys are also disappointing: almost 70% of women are subjected to various forms of domestic violence, and 35% of minors are systematically affected by abusive parenting.

In view of the pressing social need to criminalize domestic violence, and in the context of Ukraine's ratification of the Council of Europe Convention on the Prevention of and Violence against Women and Domestic Violence, a new Article 126-1 "Domestic Violence" was introduced in Criminal Code of Ukraine.

The author analyzes the criminal responsibility for domestic violence through the prism of the composition of crime. It has been established that the main direct object of a domestic violence crime is the health of the individual. An additional optional object may be the person's honor, his / her mental integrity, etc. The objective aspect of domestic violence can take three forms of expression: physical, psychological and economic violence. The subject is special (a spouse or former spouse or other person who is in a family or close relationship). The subjective side of the crime is characterized by direct intent.

It is concluded that the current construction of this crime is not in general contrary to the current legislation, but needs adjustments that can improve both the perception of the norm itself and the process of its implementation.

Keywords: domestic violence, types of domestic violence, physical violence, economic violence, psychological violence, qualification of domestic violence, victim of domestic violence.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Протягом значного періоду часу, у багатьох культурах і за різних політичних режимів сім'я вважалась основою суспільства. Більше того ще у Стародавні часи Платон та Арістотель обґрунтували патріархальну теорію походження держави. А Конфуцій виклав патріархально-патерналістську теорію, відповідно до якої держава представляє собою велику сім'ю. До того ж, неможливо не відмітити значення сім'ї й для формування конкретної особи, її світогляду, звичок, навичок тощо. Прихильники соціальної концепції особистості злочинця також вважають, що середовище в якому зростає та проживає особа спроможне вплинути на її схильність вчиняти злочини. Пріоритетне значення сім'ї закріплено як у міжнародних нормативно-правових актах, так й у Основному Законі України.

Однак, на превеликий жаль іноді сім'я стає не атрибутом безпеки та спокою, а навпаки сварок, конфліктів, а подекуди і насильства. Не втішними є і статистичні дані соціологічних досліджень: майже 70% жінок зазнають різноманітних форм сімейного насильства, 35% неповнолітніх систематично потерпають від жорстоких форм батьківського виховання. Понад 1/3 умисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень вчинюються саме в осередку сім'ї [1,

с. 192].

З огляду на кричущу соціальну необхідність криміналізації домашнього насильства, а також в

умовах ратифікації Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби з цими явищами, до кримінального закону України було внесено нову статтю 126-1 «Домашнє насильство».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою розробкою сутності домашнього насильства та відповідальності за його вчинення займалися, серед інших, такі вчені, як А. А. Вознюк, Н. І. Гнатюк, О. І. Зінсу, О. О. Книженко, К. В. Мінакова, С. В. Якімова та інші. Водночас дослідження домашнього насильства в контексті оновлення кримінального закону, здійснено не було.

Метою статті є дослідження кримінальної відповідальності за домашнє насильство в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сутність поняття «домашнє насильство» роз'яснюється у диспозиції ст. 126-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), відповідно до якої домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [2].

З метою правильної кваліфікації і притягнення до кримінальної відповідальності лише тих осіб, які

реально є кривдниками важливим є відмежування домашнього насильства від конфлікту та сварки. Так, конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій (потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок, планів тощо) у свідомості окремо взятого індивіда, в міжособистісних взаємодіях та міжособистісних стосунках індивідів чи груп людей. Сварка – це гостра суперечка, що супроводжується взаємними докорами, образами. [3, с. 43]. Натомість, насильством є дія, за допомогою якої добиваються необмеженої влади над людиною, повного контролю поведінки, думок, почуттів іншої людини [4, с. 19]. В основі розмежування цих явищ мають місце три підстави. Перша із них – насильство має умисний характер, на противагу конфлікту чи сварки, які можуть бути необережними або носити характер казусу. Друга підстава – це систематичність вчинення, тобто вчинення трьох і більше діянь, які ототожнюються з проявами домашнього насильства та спричинили бодай один з наслідків, що визначений у диспозиції ст. 126-1 КК України [1, с. 194].

Важливо відмітити, що комбінація форм насильства на кваліфікацію не впливає. Для правильної кваліфікації важливо, що насильницькі дії вчиняються систематично, а систему можуть становити різні варіації форм насильства [5,

с. 47]. Третью підставою розмежування є наслідки. Так, конфлікт, як правило, минає без суттєвих наслідків. Водночас сварка може спричинити порушення дружніх, приязних взаємин. Наслідки ж насильства більш згубні, оскільки його результатом є (або є висока вірогідність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток [3, с. 43].

Стосовно дослідження складу злочину, передбаченого ст. 126-1 КК України, то його необхідно розпочати з аналізу об'єкту цього злочину. Основним безпосереднім об'єктом досліджуваного злочину є здоров'я особи. Додатковим факультативним об'єктом можуть бути честь, гідність особи, її психічна недоторканість, сімейні відносини тощо. З огляду на викладене постає закономірне питання чому ж економічне домашнє насильство як форма домашнього насильства є злочином проти життя та здоров'я особи? Адже, за своєю сутністю і вираженням не направлене на безпосередній об'єкт фізичного чи психологічного насильства.

Суттєвим досягненням чинного Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» є окреслення чіткого кола осіб, які можуть бути потерпілими від домашнього насильства та вказівка на те, що особа може бути

потерпілим незалежно від факту спільного проживання з кривдником. Так, потерпілими від домашнього насильства можуть бути :

- 1) подружжя
 - 2) колишнє подружжя
 - 3) інші особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах (наречені; мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший з подружжя (колишнього подружжя); особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; особи, які мають спільну дитину (дітей); батьки (мати, батько) і дитина (діти); дід (баба) та онук (онучка); прадід (прабаба) та правнук (правнучка); вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); рідні брати і сестри; інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онучка); діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя [6].
- Потерпілими від домашнього насильства може бути як чоловік, так і жінка, як дитина, так і дорослий [7, с. 9].

Об'єктивна сторона домашнього насильства може мати три форми вираження: фізичне, психологічне та економічне насильство.

Фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [6]. Аналізуючи дане визначення постає питання з відмежуванням фізичного домашнього насильства від інших злочинів. Так, слід підтримати думку

О. О. Книженко, яка вказує, що кваліфікація дій особи, яка систематично вчиняє фізичне насильство, що виявляється у заподіянні побоїв та мордуванні або легких тілесних ушкоджень, не може здійснюватися за сукупністю злочинів, тобто одночасно застосування 125 (чи ст. 126) та ст. 126-1 КК України, оскільки порушуватиметься конституційний принцип, що забороняє подвійне інкримінування [5, с. 48]. З окресленого визначення фізичного домашнього насильства випливає, що всі

види тілесних ушкоджень мають охоплюватися поняттям домашнього насильства. Натомість, на нашу думку, завдання особі під час вчинення фізичного домашнього насильства тілесних ушкоджень середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, адже наслідки таких тілесних ушкоджень більш згубні, а подекуди можуть носити непоправний характер (непоправне знівечення обличчя, втрата органу, переривання вагітності).

Фізичне домашнє насильство є однією з найбільш поширених і небезпечних форм насильницьких дій. У цілому 36 000 жінок щодня зазнають побиття в сім'ї. Близько половини жінок піддавалися нападу в той час, коли вони були вагітні, годували грудьми, мали маленьку дитину або зазнавали фізичні або моральні страждання, перебували в стані безпорадності. Даний тип насильства являє серйозну загрозу здоров'ю жінки [8, с. 45]. Однак, наслідками фізичного домашнього насильства є не лише фізичні страждання (розлади здоров'я, втрата працездатності), а й психологічні (погіршення якості її життя).

Психологічне насильство – це форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші дії, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [6]. Перелік форм психологічного насильства є дуже широким. Крім того, як влучно зауважують Н. Б. Шамрук та О. П. Шамрук, це насильство, як правило носить мультикомпонентний характер, і кожен випадок психологічного насильства потребує індивідуального скрупульозного підходу як юристів, так і психологів, з метою визначення справедливої міри покарання для кривдника. Проблемою також є встановлення прямого причинно-наслідкового зв'язку між діями кривдника і несприятливими наслідками для особи, яка постраждала від домашнього насильства [9, с. 347].

Провідним наслідком психологічного насильства стає залежність від думки інших людей, особливо близьких, чутливість до критики, відкладання рішень через побоювання помилитися, зазнати булінгу та чергового приниження [10, с.180].

Економічне насильство – це форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи

документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [6]. Прояви економічного насильства: позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного та психологічного добробуту; повна звітність за витрачені гроші («все до копійки»), відбирання всіх зароблених грошей; заборона працювати члену сім'ї всупереч його бажанню та працездатності; примушування члена сім'ї виконувати тяжку, непосильну роботу; пошкодження, псування особистого майна; примушування до жебрацтва, тощо. Одним із найбільш поширених проявів економічного насильства в Україні є вигнання з дому (квартири), що в переважній більшості випадків застосовується до жінок та дітей [11, с. 10-11].

Як показує огляд наукової літератури, численні витрати, пов'язані з насильством щодо жінок, можуть бути дуже диверсифікованими, охоплюючи як матеріальні збитки, що вимірюються в грошовому еквіваленті (наприклад, заробітна плата надавачів послуг або вартість профілактичних лікарських засобів), так і нематеріальні ефекти, які не мають визначеної грошової цінності (такі як емоційні наслідки пережитого насильства, втрата впевненості в собі або довіри до оточуючих людей) [12 с. 17]. У випадку вчинення економічного насильства, що виявляється в ухиленні від сплати аліментів на утримання дітей (непрацездатних батьків), дії особи кваліфікуються за спеціальною нормою – ст. 164 чи ст. 165 КК України [5, с. 50].

З аналізу об'єктивної сторони випливає, що домашнє насильство є злочином з матеріальним складом, оскільки вважається закінченим з моменту настання одного з вказаних у диспозиції наслідків, а саме: фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Якщо поняття «фізичні страждання» можна розтлумачити за допомогою системного аналізу ст. 126 та 127 КК України, а «розлад здоров'я» та «втрата працездатності» за допомогою Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я № 6 від 17 січня 1995 р., то сутність «психологічних страждань» та «погіршення якості життя» розтлумачити вкрай складно. Наявність оціночних понять неминуче призведе до порушення принципу рівності перед законом та неоднакового правозастосування.

Більше того, погіршення якості життя, безперечно, супроводжуватиме кожен випадок вчинення домашнього насильства, а тому доводити решту наслідків просто не буде мати жодного значення для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Ми переконанні, що даний наслідок не носить альтернативного характеру, а є кваліфікуючою ознакою домашнього насильства, тому виділяти його в якості одного з можливих альтернативних наслідків є грубою помилкою, що спотворить правозастосування та не виправдано збільшить кількість випадків притягнення до кримінальної відповідальності за домашнє насильство.

Суб'єкт злочину – спеціальний – член подружжя чи колишнього подружжя або інша особа, яка перебуває у сімейних або близьких відносинах. Цікавим є те, що Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» виділяє поняття кривдник, тобто особа, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Крім того, враховуючи те, що обов'язковою ознакою домашнього насильства є системність, то всі діяння, які є домашнім насильством, повинні бути об'єднані єдиним умислом.

Важливим під час кваліфікації діяння особи є

відмежування домашнього насильства (ст. 126-1 КК України) від вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі (ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Так, по-перше, ми зазначали, що для злочину обов'язковою ознакою є систематичний характер. На протигагу тому для адміністративного правопорушення така вимога відсутня. По-друге, для злочину обов'язковим є настання визначеного переліку наслідків, натомість для адміністративного правопорушення достатнім є лише вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого [13].

Висновки. З огляду на викладене вище, криміналізація домашнього насильства є соціально обумовленою. Конструкція цього складу злочину в цілому не суперечить чинному законодавству, проте потребує певних корегувань, які здатні покращити як сприйняття самої норми, так і процес її реалізації.

Література:

1. Якімова С. В. Лесяк Н. І. Домашнє насильство як вид кримінального правопорушення за законодавством України. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 3. С. 192–194.
2. Кримінальний кодекс України від 05 квіт. 2001 р. ред. станом на 11 січ. 2019 р. № 2341-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 08.01.2020).
3. Особливості розгляду справ, пов'язаних з домашнім насильством: навчальний курс для суддів / Київ. 2019. 300 с.
4. Гнатюк Н. І. Василенко О. М. Проблема насильства в сучасній сім'ї: теоретичні аспекти. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2014. №1(9). С. 17–19.
5. Книженко О. О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2019. № 2. С. 45–52.
6. Про запобігання і протидію домашньому насильству: Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення 08.01.2020)
7. Вознюк. А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорія та практики. Форум права. 2019. № 2. С. 6–17.
8. Мінакова К. В. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки – жертви сімейного насилля. Соціальна педагогіка. 2005. № 2. С. 43–47.
9. Шамрук Н. Б., Шамрук О. П. Проблеми кваліфікації домашнього психологічного насильства у сучасному вітчизняному законодавстві. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 6. С. 346–348.

10. Зінсу О. І. Правові та психологічні аспекти домашнього насильства. Молодий вчений. 2018. № 12. С. 178–182.
11. Запобігання та протидія насильству : методичні рекомендації / Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту. Київ : 2018. 86 с.
12. Економічні наслідки насильства щодо жінок в Україні: звіт / Український центр соціальних реформ. Київ : 2017. 105 с.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 груд. 1984 р. ред. станом на 01 січ. 2020 р. № № 8074-10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> : (дата звернення: 09.01.2020).